
ЛЕФТЕРОВ В.О.,

доктор психологічних наук,
професор, завідувач кафедри
суспільних наук,
Одеський національний
медичний університет,
м. Київ

**РЕЦЕНЗІЯ
НА МОНОГРАФІЮ Л. С. ШЕЛЕГ «ГЕНЕЗИС
ТА ПРОФІЛАКТИКА ПСИХОСОМАТИЧНИХ
РОЗЛАДІВ У ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ»**

Монографію Л. С. Шелег слід оцінити як помітне явище в площині юридичної психології, оскільки автор здійснив спробу застосувати наявні в інших галузях психологічної науки знання для вирішення прикладних завдань сучасної системи психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ. Зважаючи на презентовані в останньому розділі результати, можемо оцінити таку спробу позитивно.

На наше переконання, ефективне реформування системи правоохоронних органів в сучасних умовах потребує реалізації не лише певних кроків нормативно-правового, організаційно-управлінського, фінансово-економіч-

ного та ін. характеру. Таке реформування повинне передбачати побудову концепції – стратегії, згідно з якою будуть цілеспрямовано здійснюватися заходи, що стосуються як об'єктивних умов професійної діяльності правоохоронців, так і суб'єкта цієї діяльності. Безумовно, що сучасні працівники органів внутрішніх справ не є еталоном фахівця, про що свідчить сукупність негативних складових їх професійного іміджу; їх роботою не задоволені ні владні структури держави, ні громадяни, для забезпечення життєдіяльності яких власне і існує система МВС України. Але уявлення, що варто звільнити вже працюючих міліціонерів та зарахувати на службу підготовлених за європейськими зразками поліцейських

© ЛЕФТЕРОВ В.О., 2015

– і система враз запрацює по-іншому, також не видається нам виваженим.

Інший аспект цієї проблеми – чи задоволені працівники органів внутрішніх справ тим, як ставиться до них держава і громадянське суспільство, чи почувуються вони достатньо соціально захищеними, аби прагнути досягнення вершин професійної майстерності? Згідно з наявними в офіційних джерелах даними, більшість працівників оперативних підрозділів та слідства МВС України мають стаж роботи в службі до 5-ти років, тобто існують суттєві проблеми «кадрового ядра» та наявний сталий витік кваліфікованих спеціалістів із міліцейських лав.

Система МВС становить собою складну і, насамперед, соціономічну систему, в якій кожен елемент повинен виконувати свою функцію; за таких умов вона стає ефективною та здатною до самоорганізації. Тому повернення уваги науковців і практиків до психосоматичного працівника є актуальним завданням сьогодення. Грунтуючись на своєму науковому і практичному досвіді, Л. С. Шелег здійснила, на нашу думку, фундаментальну розробку нової для юридичної психології проблеми, пов'язаної з безпосереднім обслуговуванням працівників органів внутрішніх справ у межах системи психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності МВС України.

Гносеологічні засади психологічного дослідження психосоматичного статусу особистості працівника органів внутрішніх справ представлені ґрунтовним узагальненням стосовно формування уявлень про психосоматичні розлади та психосоматичні захворювання в історичному контексті та в сучасності. Зокрема, приділено увагу концепції особистісних профілів (Ф. Данбар), концепції неповноцінності

органу та її психічної компенсацією (А. Адлер), гіпотезі кортико-вісцерального походження психосоматичних захворювань (К. М. Биков та І. Т. Курцин), концепції втрати «ключової фігури» (Г. Енгел) та концепцією «втрати значимих для індивіда об'єкта» (Г. Фрейбергер), концепції готовності до хвороби (В. Єкскуелл), теорії життєвих подій (Т. Холмс та Р. Рое), моделі двох ступенів лінії психологічної оборони (А. Мітчерліх), концепції «вегетативного супроводу емоцій» (М. Франкенхойзер), теорії алекситимії (П. Сіфні) та ін. Таке розмаїття підходів до вивчення психосоматичного статусу особистості засвідчує як надзвичайну актуальність означеної проблеми в сучасному світі. Відповідно, виникає необхідність визначення методологічних підходів, що дозволяти б системно вивчати особистість, схильну до психосоматичних розладів, встановлювати в її структурі потенційні та актуальні психосоматичні взаємозв'язки як складні і багатоаспектні феномени.

Слід зазначити, що у розвитку юридичної психології існує суттєва внутрішня суперечність. З одного боку, на рівні постановки проблеми визнається, що вона є наукою теоретико-прикладною та має своїм предметом закономірності і механізми психічної діяльності, що проявляються в поведінці, регульованій правом; з іншого – дотепер залишається дискусійним питання, чи належить до предметного поля цієї науки психологія суб'єкта юридичної діяльності. Внаслідок цього система юридичної психології в баченні багатьох сучасних авторів не містить у собі проблематики, що стосується психології юридичної праці загалом і психології юриста, зокрема. Видається, що автору монографії вдалося поєднати зазначені аспекти: в роботі послідовно розкриваються іс-

торичні та методологічні підвалини обраної для дослідження теми; визначаються психологічні особливості професійної діяльності, обумовлені її соціальною сутністю та соціально-психологічною специфікою; розглядаються стресогенні чинники діяльності та їх вплив на психосоматичний статус працівника. Загалом такий підхід дозволяє поєднати переваги діяльнісної та особистісної парадигм наукового дослідження, підтверджуючи статус юридичної психології як теоретико-прикладної науки, здатної вирішувати актуальні для суспільства проблеми у сферах протидії злочинності та охорони громадського порядку.

Безумовно, що професійна діяльність працівників органів внутрішніх справ належить до категорії найбільш небезпечних, тобто є екстремальною. Тривалий вплив екстремальних умов на особистість здатен призводити до: зниження комунікабельності, замкненості, відстороненості особи від контактів, зниження рівня адаптації організму, тимчасового або стійкого зниження працездатності, збільшення частоти випадків соматичних та інфекційних захворювань.

В монографії послідовно аргументовано, що оскільки стресогенні чинники є невід'ємною складовою процесу виконання працівниками своїх службових функцій, це спричиняє певний «парадокс звикання» як соціуму, так і самих працівників до екстремальності умов професійної діяльності. На його тлі вплив стресогенних чинників починає сприйматися як щось буденне, ординарне. З врахуванням тієї обставини, що на службу до системи МВС України приходять молоді та фізично здорові особи, негативний вплив таких чинників до часу нейтралізується за рахунок психічних та фізичних ресурсів організму і са-

мою людиною не помічається.

Наступним кроком автора стало визначення особистісних передумов виникнення у працівників органів внутрішніх справ психосоматичних розладів. Основними структурними компонентами особистості, «відповідальними» за психосоматичне благополуччя, на основі аналізу літературних першоджерел та проведеного пілотажного дослідження визначені: емоційно-вольова сфера, характер та особливості «Я-образу», відповідно до чого обраний відповідний інструментарій. Загалом залучено 12 психодіагностичних методик, емпірична вибірка представлена 275 працівниками ОВС зі стажем роботи понад 5 років, в тому числі працівників зі схильністю до психосоматичних розладів – 102 особи, що дозволяє вважати одержані результати репрезентативними.

Узагальнення результатів психодіагностичного дослідження свідчить про наявність декількох домінуючих показників у структурі особистості працівників органів внутрішніх справ, схильних до психосоматичних розладів: дискомфортне самопочуття через знижений настрій, активність, енергійність та піддатність ситуативній тривожності; низький загальний рівень емоційного інтелекту; алекситимічний тип особистості; домінування холерично-меланхолічного темпераменту та його взаємозв'язки зі шкалами індивідуалістичності, імпульсивності, соматизації тривоги та емоційної лабільності за ММРІ; значні відмінності між реальним та ідеальним «Я-образами»; занижена самооцінка, переживання ситуації зтяжненого внутрішньоособистісного конфлікту, суперечливості між прагненням до визнання групою та ворожістю щодо її учасників; переважання в структурі особистості якостей, що свідчать про боязкість, невмін-

ня проявити супротив, страх неспіху як основи мотиваційної спрямованості, що визначає конформну поведінку; домінування інтрапсихічної спрямованості особистісного реагування на ймовірний хворобливий стан, що зумовлює порушення соціальної та професійної адаптації та проявляється в емоційно-вольових розладах.

Обґрунтовано, що однією з специфічних особливостей психосоматиків є зануреність у власні переживання, прагнення «використовувати» оточуючих для створення бажаного рівня психологічного комфорту, при цьому переживання близьких людей відступають на другий план. Більшість із них може контролювати власний емоційний стан, але не бажає цього, значною мірою перекладаючи тягар переживань на найближче оточення.

Специфічність психосоматичного статусу респондентів яскраво проявляється в наявності кореляційних зв'язків між меланхолічно-холеричним типом темпераменту та шкалою імпульсивності за опитувальником ММРІ, значення за якою є найвищим. Це дозволяє стверджувати, що саме імпульсивність є системоутворюючим чинником формування особистості. Суперечливість тут полягає в тому, що базовими темпераментними властивостями для імпульсивності є сила та неврівноваженість нервової системи. Між тим, схильні до психосоматичних розладів особи належать до меланхолічно-холеричного типу темпераменту, який зумовлюється саме слабкістю нервової системи. Безумовно, що це призводить до виникнення стану психофізіологічного дискомфорту та поглиблення психосоматичної симптоматики.

Цікавим є висновок, що своєю найбільш суттєвою вадою особи, схильні до психосоматичних розладів, вва-

жають надлишок залежності від оточуючих; їм не вистачає також конвенціональності, прямолінійності та владності. Такі результати містять певну суперечливість: якщо зменшення залежності здатне позитивно впливати на якість співробітництва, то зростання прямолінійності та владності цьому не сприяє. Напевне, пояснення тут полягає в загальній дисгармонійності самооцінки, незадоволеності собою в цілому, що схиляє до пошуку простих рецептів особистісного комфорту.

Таким чином, Л. С. Шелег доведено, що психосоматичні стани особистості становлять собою системні реакції (фізичного організму й індивідуальності) на зовнішні і внутрішні впливи, спрямовані на збереження цілісності організму й забезпечення його життєдіяльності в конкретних умовах існування. Такі реакції значною мірою зумовлюються спонукальною силою властивостей характеру, що надає достатньо чітку «програму дій» щодо використання певних методів і засобів для досягнення цілей, а також особливостями «Я-образу» та ставленням до динамічних процесів онтогенезу та професіогенезу.

На основі проведеного психодіагностичного вивчення Л. С. Шелег запропонована модель особистості працівника, схильного до психосоматичних розладів, показники якої встановлені емпіричним шляхом та представлені конкретними критеріальними значеннями. Такий підхід створює передумови для внесення коректив у концепцію психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності МВС України, зокрема, щодо удосконалення критеріїв професійного психологічного відбору, проведення психологічної підготовки працівників, визначення можливостей психологічного супроводження та

психологічної корекції станів особистості, що спричиняють психосоматичні розлади.

Вважаємо за необхідне відзначити, що ми не підтримуємо думки щодо необхідності зміщення акцентів у площині предметного поля юридичної психології у напрямі посилення теоретичної її складової. Як теоретико-прикладна дисципліна, вона живиться результатами емпіричних досліджень, теорія стає результатом узагальнення накопиченого досвіду та впровадження його в практику юридичної діяльності. Окрім того, юридична психологія розвивається завдяки використанню даних загальної психології та інших галузей психологічного знання, досліджуваних ними загальних закономірностей особистості і поведінки, створюючи власне «теоретичне поле».

Вагомим аргументом таких міркувань є монографія Л. С. Шелег, в якій органічно поєднані знання загальної та медичної психології, наявний належний рівень методології інтерпретації, деталізації та взаємодоповнення знань у специфічній галузі людської поведінки. Теоретичний і прикладний аспекти юридичної психології слід розглядати у взаємодії, як і теоретичні та прикладні аспекти будь-якої психологічної науки, які не втрачають методологічного рівня досліджень через існування базової науки – загальної психології.

Заслуга автора рецензованої роботи полягає, передусім, у тому, що ним обґрунтована принципова можливість цілеспрямованого впливу на психосоматичну цілісність працівників органів внутрішніх справ, відповідно – на їх професійне довголіття та психологічне благополуччя, тобто обслуговування на професійному психологічному рівні потреб юридичної практики.

Послідовно дотримуючись особистісно-діяльнісного підходу при дослідженні проблеми психосоматичного статусу працівників органів внутрішніх справ, Л. С. Шелег запропоновано внести певні корективи до концепції психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності МВС України. Зокрема, зважаючи на домінування в моделі особистості працівника, схильного до психосоматичних розладів, ознак, пов'язаних із особливостями емоційно-вольового реагування на психотравмуючі ситуації, до переліку психодіагностичних методик, які застосовуються при проведенні професійного психологічного відбору, слід включити інструментарій, здатний максимально повно зафіксувати особливості та рівень розвитку емоційного інтелекту.

Психологічна підготовка до оперативно-службової діяльності повинна бути представлена цільовими заняттями в системі службової підготовки та індивідуальним консультуванням працівників щодо природи стресу, наданням прикладів професійних та побутових стресорів, визначенням способів, якими тіло реагує на стресори, а також інформуванням про можливі стани психологічного дискомфорту, нездужання та хвороби, пов'язані зі стресом.

Роль практичного психолога органів внутрішніх справ у первинній психопрофілактиці повинна бути також спрямована на розробку психологічних основ пропаганди і впровадження здорового способу життя, формування психологічної культури здоров'я. При розробці заходів первинної профілактики необхідне вивчення психотравмуючих факторів, що діють на працівника, та стійкості психіки щодо їх впливу.

Аргументовано, що психокорекційна робота з особами, схильними до

психосоматичних розладів, повинна базуватися на наступних положеннях: найбільш розповсюджені психотравмуючі обставини сьогодення представлені не екстремальними ситуаціями, а конфліктними стосунками; бажання відтермінувати небезпеку чи неприємність породжує парадоксальне в звичайних умовах прагнення до фіксації напруження, яке й створює передумови для «старту» гострого психосоматичного розладу; причиною психосоматичних розладів працівників ОВС стають не самі по собі зовнішні обставини, а певні типи адаптації (псевдоадаптація).

Відповідно, основними структурними компонентами психологічної корекції станів особистості, що спричинюють психосоматичні розлади, є: формування вміння усвідомлювати не лише негативні, але й позитивні аспекти психотравмуючої ситуації; формування вміння цінувати свої досягнення; формування вміння цілісного усвідомлення; формування вмінь нейтралізації несприятливих особливостей поведінкової активності; формування самоповаги та рішучості.

Одним із найважливіших здобутків Л. С. Шелег стало, на нашу думку, узагальнення досвіду медико-психологічної реабілітації осіб, які страждають на психосоматичні розлади. Слід відзначити, що такий досвід стосується цивільних осіб, але автором аргументовано, що він цілком може бути екстрапольований на працівників через тождність скарг психологічного характеру та вектору динаміки психосоматичного статусу особистості. Відмінності, як засвідчує проведений психологічний аналіз професійної діяльності, полягають лише в приналежності професії правоохоронця до групи «критичних, екстремальних», тобто більш інтенсивному впливі її

психологічно напружених та стресогенних умов на особистість.

Медико-психологічна реабілітація осіб із психосоматичними розладами проводилася в три етапи: I – підготовчий (діагностичний); II – основний (психотерапевтичний); III – заключний (рекомендаційний). На діагностичному етапі лікар аналізував результати клінічних аналізів та історію хвороби пацієнта; психолог – здійснював психодіагностичне дослідження, зорієнтоване, переважно, на встановлення актуального психічного стану особи.

На психотерапевтичному етапі проводилося психологічне консультування та сеанси психотерапії. При цьому процедура індивідуального психологічного консультування і психотерапії передбачала медичне супроводження у формі фізіотерапії (вплив кольору та музики, ароматерапія та фітотерапія) та рефлексопрофілактики (масаж, точковий масаж, акупресурний масаж – шіацу) з реєстрацією біологічного зворотного зв'язку (БЗЗ). В процесі групових занять досягалася мета оволодіння вміннями управління тривожністю; вміннями релаксації; вміннями самомасажу. В своїй сукупності такі вміння є ефективною технікою протидії стресу, тобто здатні впливати на глибинні структури особистості, що породжують схильність до психосоматичних розладів.

Рекомендаційний етап передбачав: підсумкову діагностику соматичного та психічного стану клієнтів; обговорення досягнутих змін спочатку при індивідуальній співбесіді (у форматі – психолог, лікар, клієнт), потім – у групі; з'ясування найбільш вагомих здобутків здійсненої роботи, її найскладніших та дискусійних моментів; надання рекомендацій стосовно подальшої самостійної роботи. Суттєві

позитивні зміни психосоматичного статусу мали місце у третини клієнтів, певні позитивні зміни – у понад 40 %; не зафіксовано жодного випадку погіршення стану здоров'я.

Вищезазначене дозволяє зробити загальний висновок, що монографія Шелег Л. С. «Генезис та профілактика психосоматичних розладів у працівни-

ків органів внутрішніх справ» є завершеною та актуальною для сьогодення науковою роботою, в якій наявні як теоретична новизна, так і практична значущість. Вона цілком заслуговує на увагу науковців і практиків як системи МВС України, так і більш широкого загалу психологів і управлінців.